

ЖИТТЄ ЄВГЕНА ГРЕБІНКИ.

НАПИСАВ

Трицько Коваленко.

I.

З кінцем р. 1898 минуло 50 літ з дня смерти талановитого письменника Євгена Гребінки; ми, користаючись з сїєї нагоди, згадаємо тепер сього доброго чоловіка, що так рано загинув, а так щиро і горяче кохав наш рідний край. Живучи на Півночі, —

„Далёко, откуда къ намъ вѣють мятели,
Гдѣ страшно морозы трещать,
Гдѣ сдвинулись дружно и сосны, и ели“,*) —

наш поет душею линує на Україну, почував її теплий віддих, згадавав „могили друзей, и родимыхъ, и предковъ“, сумував над віковичною долею України і пишав ся її славою. Вона була для його усїм, — „і життєм, і коханням“.

До сього часу маємо тільки одну самостійну біографію Гребінки, що написав її Гербель і надрукував при виданні творів Гребінки 1862 р. (т. I). У збірнику Гербеля „Поэзія Славянъ“, поміщена таж біографія, значно скорочена. Далі всі иньші статті про життє Гребінки позичені із статті Гербеля, або просто переписані з скороченнями. Так, у збірнику „Гимназія Высшихъ Наукъ и Лицей князя Безбородко“ (1881) знаходимо трохи скорочену ста-

*) Козакъ на чужбинѣ“, Гребінки, собр. соч. 1862, т. V.

тю Гербеля про Гребінку, — з підписом — М. Михайловъ. Знаходимо там також гарний портрет Гребінки. Про життя Гребінки, за Гербелем, писали ще: Ф. Піскунов, — передмова до „Пирятинської Ластівки“, вид. 1878 р. — Н. Петров — „Очерки Украинской литературы XIX столѣтія“, 1884 р. — проф. О. Огоновський — „История литературы руской“.

Добрим підручником служить бібліографічний показчик творів Гребінчиних, вложений Гербелем і доданий до V тому творів Гребінки, видання Литова, 1862 р.

Критичні перегляди творів Гребінки написали: В. Белінський — („Современникъ“ 1848 р. кн. XII), П. Куліш („Хата“, збірник 1860 р.); О. Кониський („Свѣт“ 1881 р. чч. 8 і 9); Б. Вільхівський (Правда); М. Костомарів („Сніп“, 1844); Пипін („Исторія Славянскихъ Литературъ“, 1879 р. т. I).

Пишучи свій нарис життя Гребінки, я користався також листами Гребінки з 30—40-их років, писаними до М. Новицького і переданими мені його родичкою, панною Прихідько, за що складаю їй тут щире подяку. Листи ті ще нїде не друкували ся*).

У тій самій Полтавщині, що викохала першого діяча нової української літератури, Івана Котляревського, і що захувала найбільше ознак стародавнього українського життя, у патріархальному степу, що ще зеленів тоді не ораний, був хутір, що звав ся „Убѣжище“. Якесь чуже для того краю імя не було єдиним у Пирятинських степах: там ще можна було знайти і „Отраду“, і навіть „Усладу“. Сі назвиська повидумували пани, гусарські та гвардейські офіцери російської армії, що вже відбили ся від народу, а разом втратили і здоровий народній естетичний смак; запрягши людей у ярмо крѣпацтва, вони творили собі „отради“ та „услади“. Батько Євгенів і був таким офіцером-гусарином.

*) У XII книзі Кіевскої Старини за р. 1898 надруковані ще листи Гребінки до батька-матери, здебільшого з ліцею (1828—1831) і з Петербурга. Але вони якісь дуже „казенні“ тоном і змістом, нічого не дають для біографа, і дуже відрізняють ся від тих листів, що зберігають ся у мене і писані були до товариша, — щиро і вільно. Видно, не мало було „казенщини“ в відносинах між батьком і сином, — такий був тоді час і — такий батько.

Та в Гребінчиному домі панували не тільки сі нові і чужі народу звичаї. Ще бо дужі були перекази козацької старовини, що й відбило ся на більшості творів Гребінки.

Тільки що Євген побачив сьвіт (21 січня 1812 р.), як батько його мусів іти до козачого українського війська, що скликане було підчас війни з Французами, і пробув у війську до р. 1815.

Євген Гребінка.

Вражіння дитинних літ, прожитих серед патріархального степу, прекрасної природи, серед простого народу, так багатого на свою самородну поезию, зіставили на віки слід у душі Євгеновій. Мабуть не одна з народніх дум і легенд, переказаних потім Євгеном, робила тоді на його велике вражіння і ворушила його дитяче серце.

Особливо великий вплив мала на його бабуса-нянька, котра знала і переказувала йому безліч народніх оповідань. Ще й тепер

можна стрінути таких бабусь, що можуть переказати трохи не всю народню словесність. Євген ціле життя не забував своєї старої няньки, а як поїхав сам до Петербурга, то знайшов там для її сина посаду і заробіток*).

Як бачимо, виховання Євгена складалося під двома впливами: з одного боку — вплив народній, український, щирий, поетичний, розкішний, як степова квітка; з другого-ж — офіційна, чи то „казенна“ мова і погляди, що вже значно давалися в знаки серед пануючої верстви, урядників і т. д., а до тієї верстви належав батько Євгенів. Поетична, але м'яка натура Євгенова підлягла обом тим впливам; і вийшла з того мішанина, яка потім стала змістом діяльності Гребінки.

Про домашніх учителів своїх Євген також згадував з великим поважанем і подякою. Він змалку був дуже охочий до книжок; особливо любив читати про українську історію, також українські книжки, яких тоді ще було мало. Він що вечора лягав спати не інакше, як із книжкою, і се дуже смутило його маму. Здається, у батьківській бібліотеці були й такі книжки, про які він згадує в одній повісті, малюючи дитинний вік панича, наприклад: „Знатная Корсиканка, переведенная титулярнымъ совѣтникомъ Навроцкимъ“, або таки поезії:

„Греми вездѣ Россійска слава
И вознесись превыше звѣздъ,
Туды, гдѣ Божія держава
Пространностью владѣть мѣсть...“ **)

II.

Батько Євгенів поважав учених людей і бажав, щоб син його був професором. Року 1825 хлопця відвезли у Ніжин і віддали до „Гімназії висших наук князя Безбородька“ (потім ліцей). Євгенови було тоді 13 років***).

*) Р. 1834, пишучи до дому лист з Петербурга, Гребінка каже до родичів: „цілую вас у думці, і мою няню...“ (Кіевск. Стар., 1898, XII, листи Гребінки).

**) „Докторъ“, повість. Збірник творів Гребінки.

***) Від р. 1828 у ліцею вчився також і молодший брат Євгенів, Аполон, і вони жили вкупі.

Ліцей заснований був р. 1820 коштом князя Олександра Безбородька, старанем брата його Іллі, котрий бажав мати висшу просвітну інституцію на Україні, де би хлопці, особливо небогаті, могли діставати осьвіту.

Місто Ніжин положене близько межі Полтавської та Чернігівської губернії, у самому центрі старої Гетьманщини, з давнього часу було одним із найкращих міст Лівобережя. Ще гетьман Мазепа, потверджуючи Магдебурське право Ніжину, писав: „Місто Ніжинське серед иньших міст малоруських єсть значне і вславило ся добрими та користними звичаями“.

Через те у Ніжині належало бути і першій висшій школі на все Лівобережжя. Як складав ся проект сієї школи, то ні Харківського, ні Київського університету ще не було; тим часом Київська Академія втратила вже тоді свій загально-просвітний характер. Ще за часів Катерини II була думка засновати університет у Чернігові; та й до сього часу край з 5 міліонами людности (Полтавщина та Чернігівщина) не має висшої школи, коли не згадувати фізіологічного інституту у Ніжині, бо з його край не має користи.

Гімназія складала ся з трьох відділів, по три класи у кожному, усього 9 клас. Програма науки була енциклопедична: тут були усякі науки, — історично-фізіологічні, політичні, і т. д., аж до фортифікації та артилерії. Хоч було багато усяких наук, про те се не шкодило, хлопці добре вчили ся, із них потім повиходили видатні діячі і спеціялісти по тій або иньшій науці. Перші два директори ліцею, В. Кукольник та І. Орлай, були родом Угорські Русини, добре осьвічені, працьовиті. Через усе те ліцей процвітав перші роки свого істнованя.

Евген був записаний у гімназії з прізвищем „Гребєнкинъ“; так він підписував ся і під першими своїми друкованими творами (українськими) р. 1831—1833. Лиш з 1834 р. став він писати ся „Гребенка“, а иноді й по народньому — „Гребінка“, от як у листах до Квітки-Основ'яненка*). Ся плутанина з прізвищем сама вже показує хиткий і непевний шлях Гребінчин з погляду літературно-національного.

---

*) Данилевскій. Украинская старина. Харків, 1866 р., стор. 273—275.

Евген був хлопець тихий, слухняний, ласкавий, веселий. Один з професорів звичайно звав його „воплощеною юністю“. Ми вже згадували, що ліцей за тих часів процвітав як з боку виховання, так з наукового. Хлопців не муштрували, волі їм без потреби не обмежували. Та скоро вступив до ліцею Гребінка, р. 1826, — директор Орлай перейшов на службу до Одеси, а на його місце в Ніжині не найшовся добрий заступник. Тимчасом, як умер цар Олександр I і почалося царювання Миколи I, то зараз зникла і та маленька воля наукового розсліду, яка була попередю; почався гніт, — реакція щораз більше зростала і тероризувала наукові інституції, а між ними і наш Ніжинський ліцей. Тут почалася довга і шкідлива боротьба, яка тяглася до 1832 року і скінчилася сумно. Головою ліберальної партії був професор римського права і інспектор Н. Білоусів. У противній партії перед вів проф. Білевич, що писав скарги і доноси начальству, обвинувачував Білоусова в вільнодумстві, в тому, що він попускає студентам читати шкідливі, заборонені твори, напр. Александра Пушкіна та інших до його подібних. А найбільшою провинною Білоусова було те, що він викладав „природне право“, хоч наука тоді, після 1826 р., була вже викинена з курсу університетів.

Студенти також втяглися у сю колотнечу і здебільшого стояли на боці Білоусова. Безконечні сварки, допити, слідства і труси — на кілька років відібрали і час, і сили у професорів і у студентів. Між іншим у Гребінки відняли р. 1826 рукописну оду Пушкіна — „На свободу“. Ми не маємо других фактів про те, як поводився у сій колотнечі Гребінка. А мабуть, що він, тихий та ласкавий, не мав особливого нахилу до боротьби і держався з боку. Так і потім він був байдужий до боротьби літературних партій і був співробітником разом у всіх журналах та збірниках.

Гребінка був у дуже гарних і щирих відносинах з учителем латинської мови, Кульжинським. Вони обидва жили з краю Ніжина, „на Мегерках“, у біленьких хатках під солом'яними стріхами. Ся приязнь залишилася і на далі, аж до Гребінчиної смерті.

Ще в ліцею Гребінка почав писати вірші та прозу і містив їх у рукописному журналі, котрий сам видавав. Кажуть, вірші його були здебільшого сатиричні. Але якою мовою вони писалися? Ми знаємо, що ще до виходу з ліцея Гребінка перекладав по нашому

„Полтаву“ Пушкіна, а також що перші його друковані твори були українські, за винятком поеми „Рагдаєвъ пиръ“ (1831 р.).

Ліцей дав Гребінці енциклопедичну, хоч і не глибоку, освіту, з якою можна було взяти ся за яку хоч працю. Тодішні ліцейсти повиходили на професорів, літератів, висших урядників і т. д. Ми вже згадували, що боротьба в ліцеї 1826—1832 років віднімала сили професорів і студентів, і се не могло не пошкодити Гребінці, віднявши у його спроможність добути глибоку освіту. Боротьба та скінчила ся тим, що вигнано більшість красивих професорів, а саму просвітну інституцію перероблено на математичний ліцей (р. 1833), що мізерно існував до р. 1840, коли його знов перероблено, — вже на юридичний ліцей*).

Гребінка присвятив потім Ніжину деякі свої твори: „Ніжинський полковник Золотаренко“ (повість, писана по російськи, переложена потім на нашу мову), „Ніжин-Озеро“ — поема, „Записки студента .....ского ліцея“.

III.

Скінчивши науку в ліцею (р. 1831), Гребінка пішов служити „в резерви 8-го малоросійського козачого полку“, та скоро кинув се і жив деякий час дома, гуляючи з сусідами-панами, пишучи „приказки“ по нашому, та кохаючись у польованню, культурі квіток і т. п. Тогож часу він щиро покохав сестру свого товариша, панну Новицьку (про се довідуємо ся з листів, що в мене переходять ся, — до М. Новицького). Кохання се описано подібно у „Записках студента“, про що сам Гребінка признавав ся. З сього кохання нічого не вийшло, і се зробило нещасним на довгий час Гребінку, людину з чулою душею і м'яким серцем. Після кількох років, вже будучи у Петербурзі (1839), Гребінка писав до її брата: „Цілую милі рученята, що зробили образок (гаптований), який я одержав, — він для мене дуже дорогий.“

---

*) З того часу ліцей немов трохи знов ожив, особливо після 60-их років, хоч не ставало грошей: з фондів державних нічого не давали. Р. 1876 і юридичний ліцей був закритий, а натомість завели філльоґічний інститут, що й досі існує, усіма забутий, і свідчить про те, як сумно скінчило ся одно дуже добре діло.

О, память сердца, ты милѣй
Разсудка памяти печальной...

Панна Новицька вийшла потім заміж за іншого, і Гребінці лишила ся сама щира „память сердца...“ Але вернемо ся трохи назад.

Веселий і здоровий Євген, „вплоченіє юности“, справді мав дуже некріпке здоров'є і нахил до сумовання. Згодом він розказує про се у своїх віршах:

„Я дружень съ печалью, какъ съ нѣжной сестрою.
Не помню, когда я ее полюбилъ.
Ребенокъ, я сладко мечталъ подъ грозою,
Вѣтръ буйный понятно душѣ говорилъ.
Измлада, отъ самой моей колыбели
Мнѣ грустно стенали пастушьи свирѣли,
Печаль разливалась въ пѣсняхъ родныхъ:
Рыдая, я слушалъ унылую „чайку“;
Мнѣ пѣли, какъ Ляхи сожгли Наливайку, —
И сердце пріятно болѣло отъ нихъ...*)

Як бачите, се Українець признаєть ся московській громаді, як він сумував укупі з сьпівцями над долею краю, слухаючи „чайку“, або думу про Наливайку; він сумував, і журив ся, і плакав, але у ті часи не було того пророка, котрий сказав би доброму, чутливому хлопцеві: ти знаєш, яка була доля нашого краю, і скільки крови пролито за його волю! За щож боролись ми з Ляхами?... Ми мусимо знову встати і по новому бороти ся за волю і долю Вкраїни, а не тільки сумувати та плакати... На той час не було ще того пророка; сам же Євген умів тільки плакати, він, м'який і щирый, був не з тих, що ведуть перед у боротьбі. Але й йому замануло ся полинути кудись по сьвітах, бо —

„Тамъ въ радугахъ прелести міра горѣли...“

І він на який час закинув своє сумовання... Але — сього треба було сподівати ся — не знайшов він по сьвітах собі втіхи і поради; там усе чуже, холодне і зрадливе. Тоді він покликав знов „мрачную подругу дѣтства“ (печаль), і вже не хотів із нею розлучати ся.

*) Збірник творів Гребінки, 1862, т. V.

Любив Євген свій тихий край, і зелений степ, і рідну мову, і сумні пісні; але справді йому, паничеві, не було чого робити дома... Саме полювання та забавки з сусідами-панами йому наскучили. Легко уявити собі, як жили тоді, серед зневоленого народу, наші пани... В передмові до „Ластівки“ Гребінка писав про се: „Я вам кажу, що нема на світі красшого місця, як Полтавська губернія! Як згадаєш про неї, тільки здвигнеш плечима, цмокнеш, тай замовчиш... Отже послухайте: жив я там довго, веселив ся дуже, а скучав, — чи ви повірите сьому, — скучав іще дужче!“

Але за той час (1831—1834 р.) Гребінка написав більшість своїх байок (приказок), що вийшли потім р. 1834*).

Не мало товаришів Гребінчиних, що вчили ся в Ніжині, на той час жили вже в Петербурзі, здебільшого служили по всяких урядових інституціях (напр. Прокопович, Хошенко, Гербаневський, Горовий, Садівничий, Савицький, Колодїїв, Білоусів). Інші-ж поїхали до Петербурга шукати собі широкої діяльності і слави (Гоголь, Кукольник). Замануло ся і Гребінці „пятами з Трої накивати“; і його потягло туди, в далекий, холодний, але діяльний город; земляки допоможуть йому знайти там посаду, — з енциклопедичною освітою чоловік міг робити яку-хоч роботу.

Але покидаючи рідний край, з яким був зв'язаний Євген цілою душею і серцем, — що знайде він на далекий півночі, і чи легко йому буде понести на своїх слабих плечах важкий тягар петербурської дійсности?

Такий настрій і такі думки були мабуть у Гребінчиній душі, як збирав ся він розстати ся з простором і волею цвігучих і запашних степів. Про се він писав у своїх віршах „Човен“:

Як темная нічка, насунулись хмари.
В тих хмарах, мов голос небесної кари,
За громом громи гуркотять.
І грає, і пінить ся синєє море.
Хтось човен на море пустив.
Бурхнув він по хвилі, ниряє на волі, —

*) Перші твори Гребінчині друкували ся: р. 1831 — переклад першої частки „Полтави“ Пушкіна — „Моск. Телеграфъ“, ч. 17; переклад другої частки — „Утренняя звѣзда“, альманах 1833, II; „Будяк та конопляночка“, — в тому-ж альманаху; „Пшениця“, приказка (у тому-ж альманаху). — Дивись показчик бібліографічний при V томі творів Гребінки, вид. 1862 р.

Од берега геть покотив.
Хитаєть ся, бідний, один, без весельця.
Ох жаль мені човна, ох жаль мого серця, —
Чого він під бурю поплив!

Як човнові море, для мене сьвіт білий
Із малку здавав ся страшним.
Та як захватись! Не можна-ж вік цілий
Пробути з собою самим.
Прощай, мій покою, пускаюсь у море!
І може недоля і лютеє горе
Пограють ся з човном моїм.

То ще нічого, що поплив він у недобрий час по традиційному „житейському морю“ сам собі, без весельця; а то лихо, що поплив він без самосвідомости, без сьвігла, без мети.. Останні-ж слова сіх віршів ховають у собі справді грізне віщування...

IV.

Поїхалъ далеко козакъ на чужбину
На добромъ конѣ ворономъ.
Свою онъ Украину на вѣки покинулъ,
Єму не вернуть ся вѣ отеческій домъ...“ *)

Се стало ся з кінцем року 1833 або з початком р. 1834; бо в лютім р. 1834 Гребінка вже був у Петербурзі, а в марці зайняв посаду в комісії духовних шкіл, де йому спершу дали 750 рублів на рік (асигнаціями **). Там він писав деякі „Записки“ та перекладав з французького.

7-го марця 1834 р. Гребінка писав до приятеля Новицького (підкреслене — в оригіналі написано по українськи): „Думав я довго, їдучи: що з мене буде в Петербурзі, що я там робити-му між Москалями?“ Але вийшло, що „Петербург є колонія освічених Українців. Всі урядові інституції, всі академії і т. п. — повні земляків, і приймаючи чоловіка на службу,

*) „Козакъ на чужбинѣ“, пісня Гребінки, що співала ся охоче літ 30—40 назад у Росії.

**) 12 лютого 1834 р. умерла в Убіжищі одна з сестер Євгенових і він про се довідав ся тільки з письма у Петербурзі. Про се він пише до Новицького 7-го марця.

на Українця звертають особливу увагу, як на *un homme d'esprit*...“ На м'ясищі студенти Воєнно-Мединої Академії грали у своєму театрі „Наталку Полтавку“. Як вийшла вона в накладаній плахті да в стрічках, да як засьпівала: Віють вітри, — так і занило серце. Я сів у одного цана за рукав і питаю як подобається.

— Очень смішно! — каже він, — ана и вѣтра назвать не умѣетъ.

„Ся відповідь примусила і мене засьміяти ся, — сказати-б йому: гала - ганжир! — Чи не правдаж бо!“ *)

Дякуючи землякам, Петербург не здав ся зразу дуже сумним Гребінці, а від великої сили вражіннь зашуміло йому в голові. У тому-ж листі до Новицького він пише: „Я зовсім нічого не тямлю, пиши що хочеш, питай про що зволиш, а сам я не виду-маю нічого путнього. Соловйов**) тобі кланяється і нарікає, чого ти живеш дома. Я в його часто буваю і познайомив ся з многими вченими людьми. Він смертельно охочий до української мови, і ми часто втішаємо ся словами: гоготить, стугонить, шамотить, чемчикує і т. п. Я буваю також у Григоровича, — пам'ятаєш, що видавав журнал штук красних; він родом з Пирятина і служить секретарем у академії (штук красних). 20 літ його життя у Петербурзі не могли відмінити його української вимови. Він чоловік багатий на відомости і служить мені ключем до всього красного, що є в академії“.

Такі були перші вражіння Гребінки у Петербурзі***). Через своїх земляків він зразу пристав до гурту тамошніх інтелігентних людей і літератів. Усе втішало і веселило молодого чоловіка. Але згодом він уже писав: „Погода тут препогана, мясо дороге, обіцянки дешеві... У вас певно вже весна, — вже зеленіє хоч на горбочках; а тут, біс його бери, так скучно. Нева стоїть, холодно, іде дощ із снігом, болото по коліна, скучно, гидко...“ А далі Гребінці ще тяжшим здавав ся Петербург, і він усе частійше згадував Україну.

*) Лист сей зберігається у мене.

**) Михайло Хведорович Соловйов, товариш по Ніжину.

***), В одному з листів Гребінки подає цікаву звістку, що цар Микола I иноді говорив по українському з своїми лейб-козаками. Не забудьмо, що 1816 р. Микола I був у Полтаві, витав Котляревського і взяв з собою два примірники „Енеїди“.

Приїхавши до Петербургу, Гребінка зараз заходився коло видання своїх „приказок“ (байок); усіх їх вийшло тоді (1834 р.) 26, з присвятою: „Добрымъ моимъ землякамъ и любителямъ малороссійскаго слова“. Книжка ся вподобала ся громадї, розійшла ся скоро і 1836 р. була видана вдруге. Того - ж часу Гребінка містив по журналах та по альманахах свої дрібні твори (байки, московські вірші і т. и.).

Але тоді в російській літературі працював ще сам Пушкін, а з ним цілий гурт непоганих поетів. Російські-ж вірші Гребінки не були на стільки талановиті, щоб звернули на себе загальну увагу. До того ще поезія Гребінки була майже вся пройнята українським патріотизмом, і до сього були холодні московські читачі; а земляки, радо прийнявши „Приказки“, теж зіставляли ся холодними до російських поезій його, бо в їх бракувало рідної мови. А тимчасом уже сходила зоря Шевченка.

Тоді Гребінка почав писати переважно белетристичну прозу, і, починаючи з р. 1837, написав безліч оповідань, повістей і т. д. Скоро він став брати участь трохи не в усіх тодішніх журналах та альманахах. Видатніші з творів того роду були: *Разсказы Пирятинца* (1837 р.), що де в чому нагадують „Вечеры на хуторѣ близъ Диканьки“ Гоголя; *Записки студента* (1838—1841 р.), де ми знаходимо не мало автобіографічного; *Чайковскій*, повість (1843 р.) про козацьку старовину; зміст її взятий з родинних переказів: мати Гребінчина була з старого козацького роду Чайковських. Більшість повістей та оповідань Гребінчиних взагалі, хоч мовою російські, — змістом українські. Се відноситься також і до віршованих творів: в усіх більших поемах Гребінчиних зміст український: „Богдан Хмельницький“, „Нѣжинъ-озеро“, „Українскій бардъ“ (себ-то кобзар) і т. д.

Взагалі Гребінка написав багато, — занадто багато; за те в писаннях його бракує вироблености, закінчености, глибини думок і поглядів. А про те у всіх своїх писаннях Гребінка зістається таким-же чесним і чистим, яким був у життю. Найкрасше у його виходили писання про Україну і її минувшину. Про се писав Бєлінскій („Современникъ“, 1848 г., кн. XII): „Ліричного елементу не треба забувати, коли говоримо про Гребінку. Сей елемент йому рідний; він у його той самий, що віє в українських піснях; а в таланті Гребінки велика аналогія з сими піснями. Він зовсім не той, коли говорить про свою вітчину, оповідає про побут давніх

часів, нагадує перекази про славу Запорожців. В сих оповіданнях він дома. Він не жартує з чужого голосу, а жартує характерно, і його жарти малюють звичаї і думки тих людей, в уста котрих вложені..." „...Сієї справжньої теплоти, знання старовини, звичаїв — так багато в його повісті Чайковський, що про хиби його справді не варто говорити..." „...Взагалі стародавній побут України прекрасно вилив ся в „Чайковскім“; сам автор одушевляєть ся, оповідаючи справу, пригадуючи перекази дідів і з них складаючи картини минулого життя тих країв. Він сам нарешті підіймаєть ся до патоса очевидця, співчуваючи своєму предмету і ніби поділяючи козацьку завзятість і приймаючи близько до серця страждання Південної Руси..."

Так говорив знаменитий російський критик, що відносив ся ворожо до українського письменства і що мабуть не памятав і не хотів памятати і розуміти „приказок“ Гребінки, де автор справді був дома, де була правдива щира, безпосередна і висока поезія. Але про се ще скажемо далі.

V.

Вже на другий рік після того, як приїхав до Петербургу, Гребінка почав читати лекції у воєнних та иньших школах, поки що не кидаючи служби і в комісії духовних шкіл. Року 1836 його ще покликали читати лекції у школі при власній царській канцелярії. За все вкупі Гребінка одержував більше 3000 рублів (на сrebro се визначало чотири рази менше); але грошей йому не ставало, бо він держав при собі і учив у Петербурзі своїх братів і сестру.

Року 1837 Гребінка писав до земляка: „Я викладаю, окрім словесности, також мінеральогію, ботаніку, зоологію; голова закрутить ся, як згадаю, який я розумний чоловік!.." Але й без жартів, — Гребінка не даром учив ся в енциклопедичному ліцею і, бувши людиною працювитою, міг добре викладати усякі науки. Школярі згадували Гребінку як дуже гуманного і добродушного учителя. Він ніколи не лаяв хлонців, не скаржив ся на них, і тільки бувало скаже до якого неслухняного: „Ви хорі, вам би треба до лікарні..." І сі тихі слова впливали красше усяких кар.

Взагалі Гребінка дуже багато віддавав часу службі та лекціям, і на літературу лишалося мало часу. В передмові до „Ластівки“ він писав, що йому в Петербурзі „і поскучать ніколи; що не знаєш гаразд, коли середа, коли п'ятниця, коли субота, коли будень, — крутишся, як той медведик у млині. Не сам він крутиться, — вода його крутить...“

Ми вже згадували, що приїхавши в Петербург, Гребінка дуже швидко зійшовся з земляками та літератами. Ми виписали також уривок з листа, — про знайомість з Василем Григоровичем, віцепрезидентом академії красних штук. Тоді-ж Гребінка познайомився і з президентом академії — Толстим. Факти ці зв'язані з подією, дуже важною в нашої новітньої історії. Відомий маляр Сошенко стрів якось молодого Шевченка, тоді ще крепака. Сошенко, бажаючи поліпшити Шевченкову долю, познайомив його з впливовими людьми, земляками: В. Григоровичем, Е. Гребінкою, Штернбергом, а далі з Толстим і, при допомозі В. Жуковського та Брюлова, Шевченко був викуплений з неволі. Шевченко добре памятав, кому мусить дякувати за се; В. Григоровичу він присвятив „Гайдамаків“, де писав:

Єсть у мене щирий батько (рідного немає),
Дасть він мені раду з вами, бо сам здоров знає,
Як то тяжко блукать в світі сироті без роду.
А до того — душа щира, козацького роду, —
Не одцуравсь того слова, що мати співала,
Як малого повивала, з малим розмовляла...

А Гребінці Шевченко присвятив один з найкрасших своїх творів, — „Перебендю“. Участь, яку брав Гребінка в визволенні Шевченка, мусить до віку викликати щире подяку Українцям. В Гребінчиному гурті Шевченко знайшов „колонію освічених Українців“, те рідне повітря, в якому міг дозріти талант великого поета. Гребінка і його товариші допомогли Шевченкови добути хоч самотужки освіту, бо до того часу Шевченко не міг серйозно вчитися. Бувши якось на Україні, Гребінка стрівся з Шевченком у Яготині, в домі бувшого „малоросійського“ генерал-губернатора Рєпніна, де тоді ще збиралася українська інтелігенція.

Року 1838, задумавши видавати українські додатки до „Отечественныхъ Записокъ“, Гребінка заохочував до співробітництва тодішніх українських письменників, і в листі до Квітки-Основ'яненка писав: „Господи мій милостивий! Як то народ пише гарно,

і чом от у тиї журнали нічого такого не беруть? А далі згадав, що у мене є зо дві чи зо три приказки, та є знайомий чоловік Котляревський, та ще може зо два таких, що пишуть християнською мовою, та й кажу собі: а нехай я поклонюся добрим людям, та зберу невеличкий збірничок...“ „Так я до вас з прошенням, будьте ласкаві, пане Грицьку, пришліть який небудь казень — люблячому і почитаючому вас землякови Е. Гребінці. Р. С. Чи не можете дістати чого українського у Гулака-Артемовського?“ *)

Через місяць по тому, Гребінка уже звіщав Основяненка, що Краєвський, видавець „Отечественныхъ Записокъ“, згодився видавати по чотири книжки на рік українських додатків до журналу, починаючи з 1839 року. Але скоро Краєвський взяв назад свою згоду, мабуть під впливом головного співробітника „Отеч. Записокъ“, В. Белінського, котрий відносився ворожо до української літератури**). Тоді Гребінка видав зібраний матеріял окремою книжкою („Ластівка“, 1841 р.). Гребінка й сам знав, що ця збірка, — занадто малий дарунок землякам, що скоро мусять настати ліпші часи для українського слова, і „незабаром може прилетить соловей, тоді хто стане слухати ластівку?“ О. Огоновський робить увагу, що „Ластівка“ „мала звістити землякам весну відродження національного, надії лучшої будучини...“

Але коли-б справді здійснилася думка про видавання українських додатків до „Отеч. Записокъ“, то Гребінка і інші письменники були б заохочені більше писати по українськи, і се могло би зробити епоху в історії нашої літератури.

Після того Гребінка вже мало вергався до українського писання. Відомі з того останнього періоду (1842—1848) тільки дві українські поезії, надруковані в збірнику І. Бецького „Молодик“ (1844 р.).

Р. 1847 Гребінка почав видавати збірник усіх своїх творів; того року вийшло чотири томи, і 1848 р. ще чотири. Смерть автора перервала се видання, і воно не було тоді закінчене.

*) Данилевський. „Украинская Старина“, листи Гребінки до Основяненка.

**) О. Огоновський. Історія літератури рускої. Диви також статтю Н. Стороженка у „Русск. Мысли“ 1898 р., „Мелочи для біографії Т. Шевченка“.

VI.

Гребінка, хоч був звичайно веселий і ніби здоровий, рано почав занепадати на здоров'я і особливо пошкодило йому гниле петербурське повітря. Вже р. 1836 він писав до приятеля: „Як поїхав ти, то аж до сього часу я все був тяжко хорий, збирався переселити ся на Смоленське (кладовище в Петербурзі), та спасибі Колодієви (лікареви), як то кажуть, — за чуба витяг“. Знов 1837 р. Гребінка писав: „Не весело, проклятий клімат мучить, то голова, то груди болять... Коли би швидче весна, поїду до вас на Південь, щасливі, відпочити від столичних людей.

Тамъ, гдѣ небо голубое
Надъ Украиной горить;
Гдѣ въ степи, шумя волною,
Рѣчка вольная бѣжитъ.
Гдѣ восточнымъ ароматомъ
Вѣетъ вѣтеръ отъ садовъ,
Гдѣ надъ всходомъ и закатомъ
Нѣтъ докучныхъ облаковъ, —

там я хочу відпочити, о вітчизно! Я хочу і бою ся до тебе їхати: багато сподіваю ся радощів, — старий батько, мати, — сього вже досить. Але перші хвилини щастя минуть, і сум знов міцно здавить моє серце, як руку старому приятелеви. Ти знаєш, скільки відмін настало без мене у рідному краю, скільки втрат для мене...“ *)

Чотирнацять років прожив Гребінка у Петербурзі (1834—1848) і весь той час був ненастанним сумованням та тугою за Україною.

„О, дайте мнѣ волю! Гдѣ степи родныя
Слились съ небосклономъ въ безбрежной дали,
Гдѣ чистые своды небесъ, голубые,
Лобзають зеленныя волны земли, —
Туда полечу я...“ **)

Він кілька разів їздив до дому (вперше 1837 р.), щоб відпочити душею і тілом та набрати ся нових сил, потрачених на чужині.

*) Лист писаний по російськи. Вірші сї ніде ще не друкували ся.

**) „Печаль“, збірник творів Гребінки, т. V.

Опять передо мной знакомы поля,
И сѣла мирные съ цвѣтущими садами,
И рѣчки тихія, и пѣсни соловья,
И степи вольныя, покрытыя цвѣтами.
Все такожь, какъ въ былые дни,
Безбрежно тянутся зеленые поляны,
И степью голою несутся табуны,
И одинокіе стоятъ курганы...“ *)

Весною 1841 р. він знов писав до товариша: „Два місяці я вилежав у пропасниці, тепер ледве зняв ся на ноги і сьогодні-ж від'їзжаю на Україну, щоб не вмерти між кацапами...“

З сих двох мотивів, — туги за рідним краєм та передчуття завчасної смерті, складав ся настрій бідного поета.

„Пороку я мраченъ, печаленъ, угрюмый
Съ мечтой одинокой сию,
И, скванъ какою-то грустною думой,
На Югъ ненаглядный гляжу...“ **)

Таким я собі уявляю Гребінку в Петербурзі: сидить він, сумний і понурий, і все марить, все думає про свій милий, коханий Південь; Україна в його уяві — пишна красавиця з блакитними очима, — то небо України; з шовковими косами, — то степи, укриті хвилями спілої пшениці; з синім поясом — Дніпрож... Як тяжке зітхання у тяжкому смутку, як ридання матери над гробом дітей, — так глибоко в душу йому запади сумні пісні України, його „коханки“, котрої, як здавало ся йому, він ніколи не зрадив...

Навіть тоді, як уже трясця і сухоти затуманювали йому голову, і смерть стояла над ним, він усе ще марив:

„Мнѣ кажется, воздухъ Украинны вѣетъ
Душистою нѣгой опять на меня...“

Ще один мотив, також сумний, звучав в душі бідного поета: се була незагоєна рана нещасливого кохання (до п. Новицької). Минуло більш десяти років, як вони розстали ся, а щирий Гребінка все ще тужив за нею, і з тяжкою мукою згадував її. Але нарешті знайшов таки собі подругу, — Марию Растенберґ, і одружив ся з нею (здаєть ся 1844 або 1845 р.). У них вродила

*) В тому-ж томі.

**) „Признаніє“, збірник творів Гребінки, т. V.

ся донька. Але недовго втішав ся Гребінка родинним щастєм : він знов у останнє занедужав і вмер — 3 грудня 1848 року, в Петербурзі, на чужині, як той козак, що

„И просилъ, и молилъ, умирая,
Насыпать курганъ въ головахъ.
Пускай на курганъ калина родная
Красуется въ яркихъ плодахъ.
Пусть вольныя пгицы, садясь на калинѣ,
Порой прощечечуть и мнѣ,
Мнѣ, бѣдному, вѣсь на холодной чужбинѣ
О милой, родной сгоронѣ...“ *)

На похороні було багато земляків Гребінчиних, літератів, також колишніх учеників і народу. Гребінчиним приятелям і жінці відоме було кохання його до України, і вони перевезли його тіло в Полтавщину, щоб хоч після смерти не тужив він за рідним краєм.

Так завчасно, 36 років життя, умер сей добрий чоловік, — як свідчать усі, що його знали, — один з найліпших людей...

VII.

Чогось мені стає так сумно що разу. як згадую я сього „козака на чужині“, що так горяче любив свій край, а так мало для його працював; що мав талант великий, а потратив його на річі, котрі не відповідали його натурі; що так тужив за рідними степами, а жив у гнилому Петербурзі; що мав добре здоров'є і веселу вдачу, а так багато довело ся йому плакати і терпіти, а потім і вмерти молодим, не нажившись на світі...

*) „Козакъ на чужбинѣ“ Гребінки, т. V. Се є перерібка відомих піснєй про козака на чужині:

„....Ой поїхав в Москівщину, та там і загинув,
Свою милу Україну на віки покинув.
Просив собі насипати високу могилу,
Просив собі посадити червону калину.
Будуть пташки прилітати, калиновьку їсти, —
Будуть мені приносити з України вісти...“

Гребінка також переробляв та перекладав і иньші українські пісні, --- на московську мову.

Як російського повістяря, його вже забули, укупі з иньшими другорядними письменниками 30-их та 40-их років. Навіть перше посмертне видання його творів, що вийшло 1862 р., не було розкуплене.

Від чого се залежить? Чи не від того, що Гребінка мав талант занадто малий і не торкав ся в своїх творах великих громадських справ?

Відомий, уславлений російський повістяр з тонким та глибоким розумінням літературних справ, Іван Тургенєв, у своїх літературних згадках*), подає коротеньку характеристику Гребінки:

„Худий і незграбно збудований чоловік, сухітничої комплексії, з невиразною чи несмілою ухмілкою на губах і в очах, з вузьким, але гарним і симпатичним чолом, — Гребінка, — автор повістей і гумористичних оповідань з українським відтінком, в котрих ледве помітно бренів оригінальний, теплий струмочок...“

Таким був Гребінка в російській літературі... І не він один, — „не перший і не останній“: такаж була доля і Г. Квітки-Основ'яненка. В одному з листів до московського літерата-професора П. А. Плетньова**) він писав, що просив раз одного українського поета написати щось поважне, проймаюче; а той відповів, що „мова зовсім незручна і непридатна“. Тоді Квітка написав свою знамениту „Марусю“, а за нею й иньші повісти. На бажання Плетньова, „Маруся“ була переложена по московському, — і щож з того вийшло: „Ми Українці — не впізнаємо своїх земляків, а Москалі — позіхають і вважають маскарадом. Вислови — не відповідають звичаям, розмови — національності, події — характерам... Що на одній мові буде виразно, звучно, гладко, те на другій не зробить ніякого вражіння, холодно, сухо...“

Перше ніж Квітка зрозумів се, він уже був діяльним співробітником столичних і місцевих московських журналів, і всі тодішні редактори та видавці заохочували його. „Більш не знали пани, чого од Квітки домагатись. Взяли вони з його, що хотіли; догодив він усякому їх прохання і всякій радї“, — каже П. Куліш***), і коли-б Квітка на сьому й спинив ся, то нічого-б великого не зробив, і забули-б його, як забули тепер Москалі Гре-

*) Тургенєв. Собр. Соч., изд. Маркса, т. XII, стор. 11.

**) Г. Данилевський. Украинская Старина, 1866, стор. 251.

***) Слово на вихід Квітиних повістей 1858 р.

бінку. Бо до чужого не заговориш — каже далі Куліш, — так як до рідного, і чужим язиком не досягнеш до чужого серця. Тайна велика в сьому мому слові, і зрозуміла ся тайна найбільш великим поетам народним. Поги вони живуть недоріками серед миру, поки не впадуть на свої власні струни, і тими то вже струнами рідні серця потрясають, і тії то вже струни дзвонять довго із роду в рід і содержать неземною своєю силою цілість нації, хоть би й по всьому сьвіту розпорошеної“.

І великий на весь сьвіт поет Шевченко також писав російські повісти; а чи збогатив же він російську літературу. чи Москалі читають його повісти, писані їхньою мовою? Кобзаря то вони читають і перекладають. Щоб то було в великою славою Шевченка, як би він обмежив ся своїми російськими писаннями? А Шевченкові теж радили „ввійти в ширшу сферу“ „общерусской“ літератури, щоб знайти там „простір“ талантови, добути більшої слави та ще й грошей. Але він відповів: „Спасибі вам за раду лукаву; ваш кожух теплий, та не на мене шитий, а розумне ваше слово — брехнею підбите...“ *)

Москалі давно забули би Шевченка, як забули Гребінку. І коли є ще на сьвіті люде, котрі згадують і памятають Гребінку, то тільки через те, що поміж масою його творів лишила ся малесенька часточка, де автор „впав на свої власні струни“, заговорив мовою свого серця, де він був справді оригінальний, талановитий. Ми говоримо про „Приказки“.

„Приказки були найкрасше діло зо всього, що понаписував Гребінка“, — каже Куліш**). „Коли рівняти їх до сусідної словесности, то навряд, чи є в ній красші приказки (байки) від Гребінчиних, а тільки що московські дзвони голоснійше від наших дзвонять. Гребінка, пишучи приказку, малює нам тутже наші села, поля і степи сьвіжими, та й непозиченими фарбами. Коли сьмієть ся він, то прислухайтесь — тут же крізь сьміх почувєте якийсь сум; коли-ж справді сумує, то слово його процьвітає квітками щирої поезії української. Широкі його приказки, як наші степи,

*) Я нагадую сі факти — до уваги перевертнів „общерусовъ“ по сей і по той бік кордону...

**) „Хата“ 1860 р. Стор. 43—57. Передруковано 10 приказок Гребінки, з передмовою Куліша.

жартовливі вони, та якось і сумовиті, як наші селяне; шуткуючи, сї приказки займають душу з глибока...“ *)

Мякий та добродушний Євген занадто підлягав впливам тих обставин, серед яких жив. Поки жив у Полтавщині, поти писав свої чудові байки; переїхавши на чужину, пише повісти до журналів, мовою московською. Але одно лишило ся на все життя в його душі — любов до України. Хиба він знав, або хто то ді, 60 років назад, сказав йому, яку вагу має в життю і в літературі мова, що її не можна відділяти від змісту; що український письменник мусить писати по українськи? А він, буди українським патріотом (більше етнографічним, ніж політичним), зістаючись ним і в російських повістях, не думав, що зраджує Україну. Не забудьмо, що Гребінка був один із перших з початку українських письменників, бо до 1831 р., коли виступив Гребінка, тільки й була по нашому надрукована „Енеїда“ і „Наталка“ Котляревського, „Пан Твардовський“ Гулака Артемовського, та два збірники пісень.

Москалів не міг розворушити український патріотизм Гребінки, хоча поет Бенедіктов і писав до його, як до „козака-поета“ :

„...И, любя тотъ край родимый,
Ты пріялъ вѣнецъ двойной:
Ты и сынъ его любимый,
И пѣвецъ его родной...“

Якбиж то воно так і справді було! Якби Гребінка і на далі зістав ся рідним українським співцем! Того непорозуміння, того непевного і фальшивого становища свого не розумів, не помічав бідний Гребінка, і справді сам був тим „козаком на чужині“, про якого співав.

М. Гоголь хоч був „на чужині“, за те не був „козаком“. Він хоч родив ся з поетичною українською душею, а через своє виховання та инші причини не був таким специфічним Українцем, як Гребінка, і всім своїм настроєм та світоглядом став „общеруссом“.

---

*) Добру характеристику „Приказок“ можна знайти в статі Б. Вільхівського, в „Правді“ 1890 року.

Коли Гоголя можна прирівняти до української паростки, прищипленої до московського пня і давньої буйні та пишні овочі; то Гребінку доведеться прирівняти до рослини, що зісталася на своєму натуральному корені, але пересадженої у чужий ґрунт, в чуже повітря; через те рослина ся хоч добре вродила, та плід її був незрілий і несмачний...

Але всеж він зіставив нам хоч невеличкий, та цінний снопок з рідних запашних квіток, у своїх „Приказках“, котрі на віки лишать ся в нашій літературі ліпшими творами того роду. І через те пізнійші покоління згадувати-муть з подякою та пошаною бідного Євгена, пожаліють сього „козака на чужині“, котрого ясне і добре обличчя осяяне ще сумнійшим сьвітлом ранньої, завчасної смерті...

